

Le plaisir de se voir digitalisé

Toespraak bij de lancering van neerlandistiek.nl op 14 juni 2001

W.P. Gerritsen

W.P. Gerritsen (Scaliger-hoogleraar Universiteit Leiden)

Publicatiedatum 19 juni 2001, artikelnummer 01.00

" 't Tijdschrift gaat neerlandistiek.nl heten en wordt alleen elektronisch aangeboden." Zo stond het in de brief waarin de redactie mij uitnodigde om vanmiddag bij de lancering van neerlandistiek.nl kort het woord te voeren. Het is een zin die klinkt als een programma, een zin die om zo te zeggen als een man (m/v) op je afkomt. Dat het bepaald lidwoord 'het' hier als 't verschijnt, dat de titel van het tijdschrift niet, zoals gebruikelijk, met een kapitaal begint, maakt duidelijk dat de redactie geen tijd meer heeft voor de typografische beuzelarijen uit het Gutenbergtijdperk. Dat het nieuwe tijdschrift wordt 'aangeboden' doet de lezer beseffen dat het gezeur over abonnementsgelden en vertraagde postbezorging nu definitief tot het verleden behoort, en verwijst tevens op subtiële wijze naar de gulheid waarmee de redactie ons al dit moois gratis beschikbaar stelt.

Hiertegenover getuigt het feit dat de redactie een emeritus, een uitgediende neerlandicus, heeft uitgenodigd om bij de lancering van neerlandistiek.nl het woord te voeren, zonder twijfel van een prijzenswaardig historisch besef. Het zal u dan ook niet verbazen dat ik wil proberen de zin "'t Tijdschrift gaat neerlandistiek.nl heten en wordt alleen elektronisch aangeboden" in een historisch perspectief te plaatsen. De drie begrippen, 'tijdschrift', 'neerlandistiek' en 'elektronisch' hebben alle drie een geschiedenis die tot bespiegeling uitnodigt.

Bij oppervlakkige beschouwing lijkt het laatste, 'elektronisch', het modernste van de drie. Het bestanddeel elektron- verwijst immers naar het negatief geladen elementaire deeltje waarvan het bestaan aan het begin van de twintigste eeuw is aangetoond. Maar de etymologische wortels van het woord reiken veel dieper in de tijd terug. Het Griekse woord *èlektron* duikt tegen het einde van de achtste eeuw voor Christus voor het eerst op in Homerus' *Odyssee*. Daar komt het voor in twee betekenissen; het is de naam van een legering van goud en zilver die een matgouden glans heeft, en het is een woord voor barnsteen, de brokjes gefossiliseerde hars die aan de kusten van de Oostzee en de Witte Zee worden gevonden en die sinds het midden van het tweede millennium vòòr onze jaartelling via de zogenaamde barnsteenroute uit Scandinavië langs de Wolga naar de Zwarte Zee en vandaar door Foenicische handelaren naar Mycene en Egypte werden gebracht.

Toen ik het laddertje in mijn bibliotheek opklom om op de bovenste plank mijn oude Homerus te pakken en de vindplaatsen van *èlektron* na te slaan, overviel mij onverwachts een vreemde nostalgie. De Homerus (in de editie van J.C.Bruijn en C.Spoelder) die ik, als de bibliothecaris op het schilderij van Carl Spitzweg op mijn laddertje staande, opensloeg, is een van de fraaiste producten van de meester-typograaf Jan van Krimpen, die er ook de prachtige Griekse letters voor heeft ontworpen. Zouden er, zo vroeg ik mij af, in het elektronische tijdperk dat wij nu, hetzij vol blijde verwachting hetzij willens-nillens, zijn ingegaan, nog wel zoiets kunnen ontstaan of bestaan als een even mooi vormgegeven boek als deze Homerus-editie? Of zouden rituelen als het beklimmen van een bibliotheekladdertje en het liefdevol openslaan van dierbare boeken dan even ouderwets geworden zijn als het schrijven met een ganzenveer, een pennenmes, een inktpotje en een zandstrooier in onze perceptie?

Carl Spitzweg, Der Bücherwurm (ca. 1850) www.spitzweg.de

Wat de oude Grieken aan barnsteen fascineerde, was niet alleen de warme glans, waarin het zonlicht gevangen lijkt te zijn, maar ook de geheimzinnige elektrostatische aantrekkingskracht die van een stukje opgewreven barnsteen uitgaat. Plato spreekt in de Timaeus van een wonderbaarlijk verschijnsel, dat hij vergelijkt met de eigenschappen van het met de naam van Herakles verbonden gesteente uit Magnesia, beter bekend als de magneet. De magische reputatie van barnsteen bracht de Engelse natuurkundige William Gilbert ertoe, in zijn in 1600 verschenen baanbrekende werk *De magnetibus sive de corporibus electricis*, oftewel 'barnsteenachtige lichamen' te introduceren. Vandaar onze termen electriciteit en, in een volgende fase van natuurkundige onomastiek, elektronica en elektronisch.

De fascinatie die men in de Oudheid, en trouwens ook in de Middeleeuwen en de Renaissance, heeft gevoeld voor de geheimzinnige potentie van elektron/barnsteen lijkt te zijn overgeërfd op de elektronica van vandaag. Het is mijn stellige indruk dat van de huidige informatietechnologie een aantrekkingskracht uitgaat, vergeleken waarbij overwegingen van rationaliteit en utiliteit nauwelijks gewicht in de schaal leggen. De ontwikkelingen op dit terrein zijn even ingrijpend als onstuitbaar.

En nu krijgen we dus ook een elektronisch tijdschrift. Het gedrukte wetenschappelijke tijdschrift is een van de grote inventies van de zeventiende eeuw. In 1665 begint in Parijs het *Journal des Savants* te verschijnen; in hetzelfde jaar komen in Londen de eerste afleveringen van de *Philosophical Transactions* van de pers, in 1668 gevolgd door de *Giornale de' Letterati*, in 1682 door de *Acta eruditorum*. Het nieuwe medium, periodiek verschijnend en gevarieerd van inhoud, bleek in een grote behoefte te voorzien. Het bood het ideale forum voor discussies tussen geleerden, ook als zij in geografisch opzicht vaak ver van elkaar verwijderd werkzaam waren, het ideale forum ook voor het bekendmaken van ontdekkingen, van voorlopige resultaten en van kritische beschouwingen en reacties. Wie zich abonneerde, kreeg periodiek een actueel overzicht van de stand van zaken op het terrein dat hem interesseerde. Het tijdschrift stimuleerde competitie: het wist geleerden te verlokken om met hun opinies voor de dag te komen. Het had op de korte baan iets te bieden dat de auteurs van monografieën uit de aard der zaak maar zelden ten deel valt, iets dat de ijdelheid ongemeen kon strelen: le plaisir de se voir imprimé. Sinds de achttiende eeuw tot in onze dagen hebben tijdschriften een groot deel van het wetenschappelijk bedrijf gedragen. Zonder tijdschriften zou de stormachtige ontwikkeling van de wetenschappen in de laatste drie eeuwen ondenkbaar zijn geweest.

Maar we weten het allemaal: in de laatste decennieën van de twintigste eeuw heeft het wetenschappelijke tijdschrift het opeens moeilijk gekregen. In allerlei disciplines is het aantal beoefenaars, potentiële abonnees dus, sterk toegenomen, terwijl het aantal abonnementen op t tijdschriften gestadig is gedaald. De oorzaak of oorzaken van dit verschijnsel laten zich niet eenvoudig aanwijzen; ik zal er hier niet naar gissen. Wel zou ik willen wijzen op een lezenswaardig artikel van Saskia de Vries, directeur van Amsterdam University Press, over 'Wetenschappers en uitgevers' in *De academische boekengids* (nr.22, augustus 2000), waarin zij uitlegt welke veranderingen in de relatie tussen auteurs en uitgevers en in de wetenschappelijke communicatie in het algemeen ons in de komende jaren te wachten staan.^[1]

Vandaag zijn we getuige van een boeiend initiatief dat, als het met succes bekroond wordt, de problemen waarmee gedrukte tijdschriften anno 2001 te kampen hebben, zou kunnen ondervangen of omzeilen. Een elektronisch tijdschrift op het brede vakgebied van de neerlandistiek, waarin elke geïnteresseerde lezer gratis voor niks naar hartelust kan grasduinen en waaruit hij of zij elk artikel desgewenst ook in gedrukte vorm uit zijn printer kan halen!

Dit brengt mij bij het derde begrip uit de zin waarmee de redactie het nieuwe tijdschrift presenteerde, het begrip neerlandistiek. Ook dit begrip torst een geschiedenis met zich mee. Het beginpunt van de wetenschappelijke neerlandistiek - *avant la lettre* - ligt zonder twijfel in de achttiende eeuw, bij grote figuren als Ten Kate en Huydecoper. Het woord neerlandistiek is van veel jonger datum. De eerste lettergreep hiervan, *neer-*, doet mij vermoeden dat het gevormd is op basis van het rare woord *neerlandicus*, dat zelf, voor zover wij weten, uit de jaren '70 van de negentiende eeuw stamt. In het WNT (deel 9, voltooid in 1913) vindt men het woord *neerlandicus* bij de afleidingen van het woord Nederland. De redacteur van dit artikel, A. Kluiver, merkt hierbij op: 'Neerlandicus wordt niet zelden gezegd voor: student in de Nederlandsche letteren (t.w. in verband met de tegenwoordige splitsing der Litterarische Faculteit in Nederland)'. Deze parenthese heeft betrekking op de invoering van de Wet op het Hooger Onderwijs van 1876, die de student in de Letteren, die voorheen alleen in de klassieke letteren kon promoveren, een keus bood uit niet minder dan vijf doctoraten, waaronder dat in de 'Nederlandsche letteren'. Een student in de klassieke letteren werd van oudsher als *classicus* aangeduid. Het ziet er naar uit dat men naar analogie van dit woord schertsenderwijs (vergelijkbaar met een woord als *deskundoloog*) en in ieder geval bedoeld voor intern, universitair gebruik, het woord *neerlandicus* heeft gevormd, een verbinding van het element *neerland-*, dat met zijn dubbele *e* als een poëtische, als u wilt romantische variant van Nederland beschouwd moet worden, met de Latijnse uitgang *-icus*. De vorming van het woord neerlandistiek, dat ik in het WNT niet heb aangetroffen, dateert vermoedelijk van kort na 1900. Hiermee was de status van het vak als een erkende tak van studie, als een wetenschap 'in its own right', bezegeld. Maar gaat het inmiddels nog altijd om één wetenschap? Of zijn het er inmiddels drie geworden, of nog meer? Toen de universitaire neerlandistiek ontstond, in de eerste helft van de negentiende eeuw, was de samenhang tussen taalkunde en letterkunde een vanzelfsprekend gegeven, waarbij de taalbeheersing, voortzetting van het oude school- en studievak *rhetorica*, zich 'natuurlijkerwijs' aansloot. De studie voor het doctoraat in de 'Nederlandsche letteren' stond immers in al haar onderdelen in dienst van de versterking van het *natiebesef*.

Een formulering als 'de versterking van het *natiebesef*' als legitimatie voor een geïntegreerde wetenschappelijke beoefening van de neerlandistiek past niet meer in het hedendaagse spraakgebruik. Wij spreken liever over 'de identiteit van de Nederlandse cultuur' of over 'Nederlandse cultuur in Europese context' (om de titel van de reeks 'IJKpunten' te citeren). Maar zijn onze intenties als beoefenaars van de neerlandistiek wezenlijk verschillend van die van onze grote negentiende-eeuwse voorgangers? Ik meen van niet.

Het probleem is dat elk van de drie componenten van de wetenschappelijke neerlandistiek inmiddels is uitgegroeid tot een zelfstandige wetenschap, met eigen doelen, eigen theorieën, eigen methoden, een eigen begrippenapparaat en een eigen, in principe internationaal, forum. Voor een groot deel van de thans actieve in de letterkunde gespecialiseerde neerlandici is het volapuk van de transformationeel-generatieve taalkundige neerlandici onverstaaanbaar. Even onverstaaanbaar, vrees ik, klinkt taalkundigen en taalbeheersers de hiëratische geheimtaal in de oren waarvan sommige letterkundigen zich plegen te bedienen. Deze wederzijdse onverstaaanbaarheid is het onvermijdelijke gevolg van specialisatie - en zonder specialisatie valt in onze tijd nu eenmaal geen wetenschap te bedrijven.

Maar is dit niet een zeer eenzijdige voorstelling van zaken? Het is toch onbetwistbaar dat de drie deeldisciplines van de neerlandistiek, gegroepeerd als ze zijn rond één centraal fenomeen met vele facetten: het Nederlands als communicatiemiddel, allerlei boeiende raakvlakken vertonen en heel wat gemeenschappelijke belangen hebben. Ik zou hier zelfs willen spreken van een verantwoordelijkheid die wij als beoefenaars van de drievuldige neerlandistiek delen. Wij neerlandici dienen ons met elkaar verantwoordelijk te voelen voor de wetenschappelijke bestudering en de cultivering van de talige sector van de Nederlandse cultuur. De burgers van dit land beschouwen ons als de specialisten op het gebied van de Nederlandse taal en de Nederlandse letterkunde. Het zou naar mijn overtuiging volstrekt verkeerd zijn deze ons zo trouwhartig toegedachte rol van de hand te wijzen, hetzij hooghartig hetzij met gespeelde nederigheid.

Om deze reden is het van groot belang dat neerlandici, van welke denominatie dan ook, met elkaar in gesprek blijven. Zij hebben elkaar nodig. Het nieuwe tijdschrift neerlandistiek.nl biedt voor dit intra-

disciplinaire gesprek daartoe veelbelovende nieuwe kansen. Kansen die - wil het tijdschrift aan zijn bedoelingen beantwoorden en werkelijk in een gevoelde behoefte voorzien - op de juiste wijze benut moeten worden. Daar komt het op aan. Het succes van het tijdschrift hangt af van de mate waarin het de intra-disciplinaire nieuwsgierigheid onder neerlandici zal weten te prikkelen. Als de lezers van het tijdschrift uitsluitend bijdragen op het gebied van hun eigen specialisatie uit het digitale heelal op hun scherm toveren en uit hun printer trekken, heeft het tijdschrift, naar mijn mening althans, zijn doel gemist. De formule van neerlandistiek.nl voorziet in een strenge beoordeling van de ingezonden bijdragen - een beoordeling die, naar een van de redacteurs mij heeft verzekerd, uitdrukkelijk ook betrekking zal hebben op de toegankelijkheid voor niet-specialisten op het betrokken deelgebied. Dat schept vertrouwen in de toekomst van neerlandistiek.nl. Bij de lancering van het tijdschrift spreek ik graag de wens uit dat neerlandistiek.nl een drukbezocht digitaal marktplein zal worden waar van allerlei moois en interessants te koop is. Waar schrijvers en lezers levendige digitale discussies zullen aangaan over de kwaliteit van de aangeboden waren. En waar voor beiden, voor de schrijvers van artikelen en de lezers die daarop reageren, in ruime mate sprake zal zijn van le plaisir de se voir digitalisé.

Noot

1. De heer C. Klapwijk, projectleider van de [Digitale Bibliotheek voor de Nederlandse Letteren](#), was zo vriendelijk mij te wijzen op een boeiend artikel van Clifford Lynch, 'The Battle to Define the Future of the Book in the Digital World', dat is verschenen in het elektronische tijdschrift *Firstmonday*. De tekst verschijnt op het scherm na het intikken van: http://www.firstmonday.dk/issues/issue6_6/lynch/ >.